

הבטת ה' על ישראל בעין אחת או בשתיים

יום ראשון יב אדר א

חגיגה דף ד

להצטרפות לקבלת החידוש

a8843414@gmail.com

קושיית הגרי"ס שכשאין עושים רצונו מסתכל בעין אחת

בגמרא במסכת חגיגה (ד): רבי יוחנן בן דהבאי אומר משום רבי יהודה, סומא באחת מעיניו פטור מן הראייה, שנאמר (דברים טז טז) "יראה" - יראה, כדרך שבא לראות כך בא לראות, מה בא לראות בשתי עיניו אף ליראות בשתי עיניו.

בספר אבן ישראל (דרושי מוסר שנאמרו מפי הגרי"ס, דרוש ד) הקשה רבי ישראל סלנטר זצ"ל סתירה בדברי רבי יהודה. שכן בגמרא במסכת קידושין (לו.) מובאת ברייתא: לכדתניא, "בנים אתם לה' אלוקיכם", בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים - אתם קרויים בנים, אין אתם נוהגים מנהג בנים - אין אתם קרויים בנים, דברי רבי יהודה. רבי מאיר אומר, בין כך ובין כך אתם קרויים בנים, שנאמר "בנים סכלים המה" וגו'.

ועוד מצינו במדרש (שיהש"ר ח טז): "ודמה לך לצבי", מה צבי זה בשעה שהוא ישן עינו אחת פתוחה ועינו אחת קמוצה. כך בשעה שישראל עושין רצונו של הקב"ה הוא מביט עליהם בשתי עיניו, הדא הוא דכתיב (תהילים לד טז) "עיני ה' אל צדיקים". ובשעה שאין עושים רצון הקב"ה, מביט להם בעינו אחת, שנאמר (שם לג יח) "הנה עין ה' אל יראיו".

ובחשבון שני המדרשים הללו, יש להקשות סתירה במאמרו של רבי יהודה, שכן מחד נוקט רבי יהודה שבזמן שעושים רצונו הרי הם קרויים בנים ובזמן שאין עושים רצונו הם קרויים עבדים, ואם כן הפסוק (שמות כג יז) "יראה כל זכורך אל פני האדון השם", מתייחס לזמן שאין עושים רצונו של מקום שיחס בני ישראל אל הקב"ה הוא כ'אדון' ועבד. אך אם כן תמוה כיצד דורש רבי יהודה 'יראה' - יראה' למעט סומא בעין אחת, ש"מה בא לראות בשתי עיניו אף ליראות בשתי עיניו", הלא באופן זה אכן הקב"ה מסתכל בהם בעין אחת.

עוד מקשה הגרי"ס על הנוסח הנאמר בסליחות "בין כך ובין כך קרויים לך בנים", והלא זו שיטת רבי מאיר בגמרא בקידושין, ורבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה, ואם כן כיצד תקנו לנו הקדמונים שלא על פי הדין להלכה.

הצורך במיעוט 'חציו עבד וחציו בן חורין' מראייה אף שאינו יכול לסמוך על קרבנו

והנה עוד מצינו בגמרא בחגיגה (ד.) בדרשת הפסוק "אל פני האדון ה'": הכל חייבין בראייה חוץ מחרש שוטה וקטן... נשים ועבדים שאינן משוחררים, ומקשה הגמרא: בשלמא נשים כדאמרן [- 'זכורך' להוציא את הנשים], אלא עבדים מנלן. אמר רב הונא, אמר קרא "אל פני האדון ה'" - מי שאין לו אלא אדון אחד, יצא זה שיש לו אדון אחר. שוב מקשה הגמרא: הא למה לי קרא, מכדי כל מצוה שהאשה חייבת בה עבד חייב בה, כל מצוה שאין האשה חייבת בה אין העבד חייב בה, דגמר 'לה-' 'לה' מאשה [- וכיון שאשה פטורה ה"ה עבד, ומה צורך יש בדרשה מיוחדת לפטור עבד מראייה]. ומיישבת: אמר רבינא, לא נצרכה אלא למי שחציו עבד וחציו בן חורין.

והקשה הגרי"ס, שלכאורה אף לחציו עבד וחציו בן חורין אין צורך בפסוק מיוחד, שכן חצי עבד זה אינו יכול לסמוך על קרבנו, כיון שצד העבדות שבו פטור מהקרבתו והרי הוא משתמש בקדשים בסמיכתו [ואף שיש הסובר ש'נשים סומכות רשות' (עירובין צו:), אך לא כן קי"ל להלכה, כמבואר ברמב"ם (מע"ה ק פ"ג ה"ה)]. ואף שאין סמיכה מעכבת, כמבואר ברמב"ם (שם הי"ב), מ"מ כלל הוא בכל ענייני קדשים, שאף דברים שאינם מעכבים, מ"מ 'ראוי לבילה' בעיניו, ואילו זה אינו ראוי לסמיכה.

ולכאורה יש לומר שכוונת הגמרא היא, שיש צורך בדרשה לפטור את מי שחציו עבד וחציו בן חורין מראייה, כי לולא פטור זה היינו מחייבים אותו לבוא בלא קרבן - ויבוא עשה של 'יראה כל זכורך' וידחה את לא תעשה של 'לא יראו פני ריקם'. ואמנם בגמרא בזבחים (צז:) דרש רבא שאין עשה דוחה לא תעשה במקדש, מהפסוק (שמות יב מו) "ועצם לא תשברו בו", דהיינו אף באופן שיש בעצם מוח, אין אומרים שידחה עשה של אכילת פסח את איסור שבירת עצם.

ולפי זה חזרה קושייתנו למקומה, מדוע צריך למעט חציו עבד וחציו בן חורין מראייה, הלא בלאו הכי אינו יכול לסמוך על קרבנותיו. ואין לתרץ שחבוא עשה ד'יראה כל זכורך' וידחה לא תעשה ד'לא יראו פני ריקם', שכן אין עשה דוחה לא תעשה במקדש. ואמנם בגמרא בפסחים (צה.) מבואר שנחלקו איסי בן יהודה וחכמים בדרשת הפסוקים 'ככל חוקת הפסח יעשו אותו' ו'ועצם לא ישברו בו'; שלדעת חכמים 'יעשו אותו' בא ללמדנו שאם נטמא אדם מפסח ראשון יש לטמא אדם אחר כדי שבפסח שני לא יעשה היחיד את הפסח, ו'ועצם לא ישברו בו' בא ללמדנו שרק מצוות הדומות לאיסור שבירת עצם [- מצוות שבגופו], הם שנלמדות מפסח ראשון לפסח שני. ואילו לדעת איסי בן יהודה, 'יעשו אותו' מלמדנו שהפסוק עוסק במצוות שבגופו, ו'ועצם לא ישברו בו' בא ללמדנו על איסור שבירת עצם בעצם שיש בה מוח.

ומעתה רבי יהודה הסובר שאין שוחטין את הפסח על היחיד, אם כן אינו יכול ללמוד מ'יעשו אותו' כדעת חכמים ללמד שיש לטמא אדם נוסף כדי שלא יעשה הטמא ביחידות פסח שני - שהרי לדעתו בלאו הכי לעולם אין שוחטין את הפסח על היחיד וכדרשת הגמרא מ'לא תוכל לזבוח את הפסח באחד'. ואם כן על כרחך שידרשו כדרשת איסי בן יהודה ש'יעשו אותו' בא ללמדנו 'מצוות שבגופו', ומהפסוק 'ועצם לא ישברו בו' ילמד על עצם שיש בו מוח - וכדרשת הגמרא בזבחים שאין עשה דוחה לא תעשה שבמקדש. ואילו רבי יוסי הסובר ששוחטין את הפסח על היחיד, ידרוש את הפסוקים

כדעת חכמים, וילמד מהפסוק 'ועצם לא ישברו בו' את 'מצוות שבגופו' ואין לו פסוק ללמד כלל זה ש'אין עשה דוחה לא תעשה שבמקדש'.

מיעוט 'חציו עבד וחציו בן חורין' מראה תלוי במחלוקת 'אם שוחטין הפסח על היחיד'

ועתה כשנשוב ונדון בביאור דרשת הגמרא בחגיגה, הממעטת 'חציו עבד וחציו בן חורין' מראייה מהפסוק 'אל פני האדון השם', והקשנו שאין צורך בפסוק זה שכן בלא"ה אינו יכול לסמוך, ואין עשה דוחה לא תעשה במקדש. אין זה קשה אלא רק לדעת רבי יהודה, משא"כ לדעת רבי יוסי שאין מקור לכלל זה ש'אין עשה דוחה לא תעשה שבמקדש', יש צורך בדרשה 'אל פני האדון השם' למעט חציו עבד מראייה, כי לולא המיעוט היינו מחייבים אותו לבוא בלי קרבן, והיינו אומרים שעשה של 'יראה כל זכורך' דוחה את הלא תעשה של 'לא יראו פני ריקם'.

לפי זה מיישב הגרי"ס באופן נפלא, שרבי יהודה לשיטתו שהוא סובר ש'אין שוחטין את הפסח על היחיד', ואם כן 'יעשו אותו' בא לדרשת 'מצוות שבגופו', ו'עצם לא ישברו' בא ללמדנו על עצם שיש בו מוח, וכדרשת רבא שאין עשה דוחה ל"ת בקדשים. ואם כן, לשיטתו חציו עבד וחציו בן חורין בלא"ה פטור כיוון שאינו יכול לסמוך, ואין צריך את הפסוק 'אל פני האדון' למעט, וע"כ שבא הפסוק ללמדנו דבר נוסף - את דרשתו של רבי יהודה בקידושין, שפעמים ועם ישראל כלפי ה' כעבדים בפני האדון, והיינו כשאין עושים רצונו של מקום.

ואמנם, יקשה שהרי דורשים 'יראה-יראה', וע"כ שבאים למעט סומא באחת מעיניו, ואילו לדברי רבי יהודה הפסוק עוסק בזמן שאין עושים רצונו של מקום, ואמרו במדרש שבשעה זו מביט בהם בעין אחת. ועל כרחך צריך לומר, כמו שמצאנו במדרש אחר, שלעולם הקב"ה מסתכל בשתי עיניו על ישראל. ואמנם כל זאת לדעת רבי יהודה, אמנם, לדעת רבי יוסי הסובר ש'שוחטין את הפסח על היחיד', ואם כן 'יעשו אותו' בא לומר שיש לטמא אחר כדי שלא יעשה פסח שני ביחידות, ו'עצם לא ישברו' בא ללמדנו 'מצוות שבגופו', אם כן אין כלל זה של 'עשה דוחה לא תעשה שבקדשים', וצריך את הפסוק 'אל פני האדון' לפטור חציו עבד וחציו בן חורין, ואין מקור לכך שיש מצב שישראל הם כעבדים בפני אדונם - וסבירא ליה כרבי מאיר ש'בין כך ובין כך קרויים בנים'. ומאחר שכלל בדינו, רבי יהודה ורבי יוסי הלכה כרבי יוסי, נמצא שהלכה כדעת רבי מאיר שלעולם קרויים בנים, ולכן תקנו הקדמונים בסליחות 'בין כך ובין כך קרויים לך בנים'.

יישוב רבי בן ציון אריה ליב ציזלינג שהמעלה הגדולה היא להיות בן העובד כעבד

יישוב נוסף על קושיית הגרי"ס, מביא מסדר הספר 'קול אומר קרא' (טעמא דקרא לשבת הגדול) בשם רבי בן ציון אריה ליב ציזלינג, וכן הביא בקהלת יצחק (שמות כג יז) בשם הרב החריף המשכיל מו"ה בן ציון משקוד. תחילה הוא תמה על עיקר דברי הגמרא בקידושין שבזמן שאינם עושים רצונו של מקום קרויים עבדים, והלא כל אבות העולם כונו בכינוי זה: 'אברהם עבדי', 'עבדי יעקב', 'משה עבדי', 'הושע עבד השם', 'דוד עבדי', וכי כל הני צדיקי יסודי עולם 'אין עושין רצונו של מקום' היו?

אלא שבגמרא במסכת בבא בתרא (קכז:): מובאת מימרתו של רבי יוחנן שאם אמר על אחד עבדי הוא, וחזר ואמר בני הוא, נאמן. שכן יתכן שהוא בנו ומה שאמר 'עבדי הוא' - משמש לי כעבדא קאמר. ופירש הרשב"ם: לפי שהוא משמשו יותר מדאי, כאילו הוא עבדו. וביאור הענין, שחובת העבד לרבו אין לה שיעור כלל, אלא כל מה שירצה רבו מחוייב לעשותו, אפילו להוליך כליו אחריו לבית המרחץ או כל עבודה בזויה, ואפילו אומר לו 'עשה עמי ואיני זנך' חייב בעבודתו. משא"כ חובת הבן לאביו יש בה גבול ושיעור, שהרי אם יש לאב אינו מחוייב לכבדו אלא משל אב, וכן אם אין לבן כדי פרנסת יומו אינו מחוייב לבטל ממלאכתו לצורך כבוד אביו וכיו"ב. ונמצא שבעבודת בן יש מעלה - שעובד מאהבה, וחסרון - שיש שיעור לחובתו; ובעבודת עבד יש מעלה - שאין שיעור לחובתו, ויש חסרון - שעובד מיראה. אמנם בן צדיק שמשמש לאביו כעבד בלי גבול - זה קנה שתי המעלות שעובד מאהבה ועבודתו כעבודת עבד שאין שיעור לחובתו.

כך גם בעובדי ה' ישנם ג' מדרגות: א' העובד מיראה - ועושה כל מה שיכול כדי להיפטר מחובתו בגדרי הדין, וזה העובד כעבד. ב' העובד מאהבה - בבחינת בן, שעושה כפי חיובו על פי דין בלא לחפש טעדיק להיפטר מחובתו. ג' עובד מאהבה לפני משורת הדין - שהוא עובד מאהבה כבן אך מוסיף על חובתו כחובת עבד ללא שיעור. ועל כך השתבחו וכונו אבות העולם בתואר 'עבד', היינו בן העובד כעבד.

ובזה מיושבת קושיית הגרי"ס, שכן 'לעבד' זה כיוונה התורה באומרה שעל האדם לבוא להראות 'אל פני האדון השם', דהיינו שאף שהוא בן - יבוא לפני אביו כעבד הבא לפני אדונו, להורות שהוא מוכן לכל עבודת עבד לפניו יתברך, ולגבי דידן הרי הוא חשוב כאדון. אך ודאי שכיון שסו"ס עושים רצונו של מקום, הרי הוא מביט עלינו בשתי עינים, ושפיר אפשר לדרוש מן הפסוק למעט סומא באחת מעיניו.

תמיהת רבי יוסף זכריה שטרן שעל מורא מקדש נופל לשון אדון

לסיום נציין רק להערת רבי יוסף זכריה שטרן (מאמר תהלוכות האגדות פי"ג) על עיקר הקושיא: ובכלל אין להסתכל במדרשים רק על התכלית המכוון ולא מהביטויים וצלצול התיבות... וכמה מהזרות בשאלה זו, לומר דבכל מקום שנזכר סתם לשון 'אדנות', דקאי רק באין עושין רצונו. הגרי"ז"ש מוסיף שביחס לביאה לבית המקדש, נכון להשתמש בתואר 'אדון', וכמו שכתוב "ואם אב אני איה כבודי ואם אדון אני איה מוראי", וביחס למקדש יש דין מורא מקדש, ואין להסיק מלשון זו שישראל עבדים.

"תמה על
עיקר דברי
הגמרא
בקידושין,
שבזמן שאין
עושים רצונו
של מקום
קרויים
עבדים.
הלא כל
אבות העולם
כונו בכינוי
זה: 'אברם
עבדי', 'עבדי
יעקב', 'משה
עבדי'..."

להקדשות והנצחות

נא לפנות למייל
המערכת